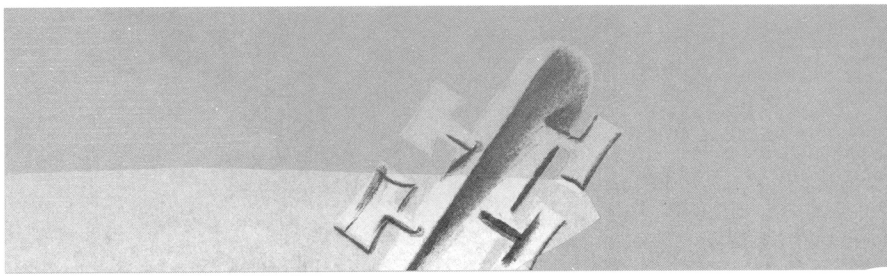
بهارمست

مجموعه‌ی ضربی‌های استاد ابوالحسن صبا

گردآوری و تنظیم برای سه‌تار
حسین مهرانی

مؤسسه‌ی فرهنگی-هنری ماهور
تهران ۱۳۹۷

یادداشت ناشر

درباره‌ی زنده‌یاد ابوالحسن صبا بسیار نوشته‌اند و گفته‌اند. او را به حق موسیقی‌دان، آهنگساز و ملودی‌پردازی توانا، ردیف‌نوازی مسلط به دستگاه‌های موسیقی ایرانی، نوازنده‌ای کم‌نظیر، آموزگاری پرشور و پژوهشگری خستگی‌ناپذیر و ... دانسته‌اند. صرف‌نظر از تمام این ویژگی‌ها، اصالت هنری صبا بی‌تردید یکی از ویژگی‌های بارز شخصیت اوست. او از معدود هنرمندان موسیقی این دیار است که به‌رغم موانع و مشکلات تاریخی و اجتماعی و نیز چیرگی سلیقه‌های سطحی و تفننی در عرصه‌های هنری زمان خویش ــ به‌ویژه موسیقی ــ به پاسداری از میراث هنر ملی موسیقی ایرانی برخاست و با ایمان و تلاشی خلل‌ناپذیر و پی‌گیر، گوهرِ دردانه‌ی وجودش را وقف پیشرفت و اعتلا و اشاعه‌ی این هنر نمود. صبا ضمن وفاداری عمیق و استوار به سنت‌های دیرینه‌ی موسیقی ایرانی و با دانش و تبحری که در این زمینه داشت، یک بدعت‌گذار بود و به هر کاری که دست می‌زد و به آنچه که می‌ساخت و می‌آفرید جلوه‌ای نو می‌بخشید و آن را به حد کمال و زیبایی می‌رساند. حاصل این تلاش، پیوندی احترام‌انگیز بود بین گذشته و حالِ موسیقی ایرانی. او همواره با نگاه به گذشته، قدم به پیش می‌گذاشت و موج بلندی بود که از دریای سنت برمی‌خاست. صبا با شخصیت ممتاز هنری و با خلق و خوی فروتن، مهربانی، وارستگی و بلندنظری‌اش، هم به‌عنوان یک هنرمند و هم در مقام یک مربی، نقشی ماندگار در تاریخ موسیقی ایران به‌جای نهاد که ثمرات پربرکت آن ــ اگر به‌درستی و از روی انصاف بازشناخته شود ــ می‌تواند دست‌مایه‌ی امروز و چراغ راه آینده‌ی موسیقی ما باشد.

برای آشنایی بیشتر هنرجویان با شیوه‌ی نوازندگی سه‌تار استاد صبا، مقاله‌ای از دکتر تقی تفضلی را که نخستین‌بار در **مجله‌ی موسیقی** (شماره‌ی ۱۸، دوره‌ی سوم، بهمن‌ماه ۱۳۳۶) چاپ شده، در این‌جا می‌آوریم.

سه‌تار صبـا

دکتر تقی تفضلی

به نظر نگارنده‌ی این سطور درگذشت مرحوم صبا که در آموختن و نواختن اغلب سازهای ایرانی استادی متبحر و بی‌نظیر بود، از همه بیشتر ضایعه‌ی عظیم و تدارک‌ناپذیری برای سه‌تار به‌شمار می‌رود. زیرا در میان جمعی که در این ایام سه‌تار می‌زنند، استاد مسلم و منحصربه‌فرد سه‌تار، مرحوم صبا بود.

غرض ما از استادِ مسلم و منحصربه‌فرد این نیست که غیر از صبا که متأسفانه درگذشت و به جهان باقی شتافت در بین معاصرین ما کسی خوب سه‌تار نمی‌زند یا قادر نیست که سه‌تار تعلیم دهد، بلکه منظور ما این است که هیچ‌کس به‌قدر مرحوم صبا با سه‌تار آشنایی نداشت و به‌قدر او برای سه‌تار زحمت نکشیده بود و به‌خوبی او سه‌تار درس نمی‌داد. صبا بسیار استادانه سه‌تار می‌نواخت.

اولین سازی که صبا با آن آشنایی پیدا کرد سه‌تار بود. صبا هنوز کودکی خردسال بود که پدرش کمال‌السلطنه او را برای مشق سه‌تار به منزل مرحوم آقامیرزا عبدالله برد. آنان که با موسیقی ایرانی سروکار دارند و به‌خصوص با سه‌تار آشنا هستند می‌دانند که آقامیرزا عبدالله (پدر استادعبادی که در این ایام به‌حق‌وانصاف بهترین‌ومشهورترین‌نوازنده‌ی سه‌تار می‌باشد) بزرگ‌ترین استاد سه‌تار در قرن اخیر بود و یکی از شریف‌ترین مردان عصر خویش به‌شمار می‌آمد.

صبا در دوران کودکی که معمولاً جان آدمی مستعد درک همه‌گونه الهام است در محضر چنان استاد بزرگواری سه‌تار نواخت و درس صفا و محبت گرفت.

دوران درس مرحوم میرزا در دل و جان صبا اثری عمیق به‌جا گذاشت و همیشه از آن یاد می‌کرد. صبا از منزل و باغ مرحوم میرزا که گویا در سرآب‌سردار بوده است و از طرز سه‌تار نواختن آن پیرمرد روحانی که چگونه با آن قیافه‌ی ملکوتی و سبیل‌های سفید، دو زانو می‌نشسته و درس می‌داده است برای من حکایت‌های بسیار شیرین و دلکش نقل کرده است. از جمله می‌گفت گاهی مرحوم میرزا پس از آن‌که مدتی برای خود سه‌تار می‌زد، از خود بی‌خود می‌شد «سه‌تار او را برمی‌داشت و به عالمی دیگر می‌برد»[1]. آن‌وقت از سه‌تار صدایی برمی‌خاست که از این عالم نبود، دریچه‌ای از بهشت به روی ما گشوده می‌شد و زمزمه‌ی فرشتگان را به‌گوش جان می‌شنیدیم.

---

۱. عبارت بالا عین این جمله‌ای است که صبا می‌گفت. ظاهراً صبا از این شعر سعدالدین حموی متأثر بوده است:

دل وقت سماع به‌سوی دلدار برد — جان را به سراپرده‌ی اسرار برد
این‌زمزمه‌مرکبی‌است مر روح تو را — بردارد و خوش به عالم یار برد

قریب به پنج سال صبا صبح‌های زود به منزل میرزا رفت و سه‌تار تعلیم گرفت. آقای خالقی در شرحی که در مجله‌ی **تهران مصور** به‌عنوان «خاطراتی از صبا» نقل کرده‌اند، پس از آن‌که ایامی را که با صبا در مدرسه‌ی امریکایی تحصیل می‌کرده‌اند یادآوری می‌کنند، می‌نویسند: «در آن‌وقت که صبا ۱۲ سال داشت همشاگردی‌هایش می‌گفتند که خوب سه‌تار می‌زند.»

بعدها صبا به محضر درویش‌خان راه یافت. سه‌تار صبا که استخوان‌بندی و تن و جانش در مکتب مرحوم میرزا پرورش یافته بود از سه‌تار ضربی و شیرین درویش‌خان چاشنی گرفت. استاد بزرگوار آقای موسی‌خان معروفی شبی در منزل خودشان برای من نقل کردند که در سال ۱۳۳۶ قمری یعنی چهل و یک سال قبل کمی تار می‌زدم. در آن ایام آموختن و نواختن ساز به جهاتی به‌راحتی این روزها فراهم نبود. عمویم[۲] که در من استعدادی دیده بود اصرار داشت مرا نزد استادی ببرد، ولی من تمایلی نشان نمی‌دادم. تا این‌که یک روز عصر عمویم به منزل ما آمد و به عنوان این‌که می‌خواهیم با هم به گردش برویم مرا از منزل بیرون برد. قدم‌زنان به خیابان خیام امروز نزدیک خانقاه به مقابل پارک ظل‌السلطان رسیدیم. در آن‌جا توقف کردیم. عمویم خانه‌ای را در زد که از شکاف در و پشت بامِ آن بوی گل به مشام می‌رسید. در را باز کردند. عمویم بدون این‌که اسمی از صاحب‌خانه ببرد پرسید آقا تشریف دارند؟ آقا منزل تشریف داشتند و ما را پذیرفتند.

وارد باغ مصفایی شدیم که مانند یک دسته گل زیبا می‌درخشید. فضای خانه را همه‌جا گل فراگرفته بود و انواع گل‌ها که به یکدیگر پیوند شده بود جلوه‌ی عجیبی داشت. نسیم معطری از گل‌ها برمی‌خاست و فضا را عطرآگین می‌ساخت. به‌راستی که از بوی گل سرمست شدیم. ما را به اتاقی بردند. در بالای اتاق مرد موقری نشسته بود و سه‌تار می‌نواخت. آن مرد درویش‌خان بود. بلافاصله فهمیدم عمویم مرا به بهانه‌ی گردش به محضر درس درویش‌خان آورده است. کمی آن‌طرف‌تر روبه‌روی درویش‌خان جوان کوچکی «مثل موش سرِ قالبِ صابون»[۳] دوزانو مؤدب نشسته و درس سه‌تار می‌گرفت و راک هندی می‌نواخت. آن جوان ابوالحسن‌خان صبا بود. صبا در آن ایام جوانی ۱۴ ساله بود.

صبا ۵۵ سال زندگی کرد و تاآخرین روزهای عمرش از سه‌تار زدن و تعلیم‌دادن سه‌تار دست نکشید. بنابراین، آن‌که ما گفتیم کسی به‌قدر مرحوم صبا با سه‌تار آشنایی نداشت و به‌قدر او برای سه‌تار زحمت نکشیده‌بود، مبالغه نکرده‌ایم.

خصوصیات سه‌تار صبا: پوزیسیونِ دست‌ها

صبا به پوزیسیون صحیح دست معتقد بود و آن‌را توصیه می‌کرد. به وضع قرار گرفتن انگشت‌ها بر روی دسته‌ی سه‌تار توجه داشت و به‌خصوص برای طرز قرار گرفتن دست راست بر روی صفحه‌ی سه‌تار اهمیت خاصی قایل بود. چون دسته‌ی سه‌تار معمولاً بلندتر از دسته‌ی تار است طبعاً در سه‌تار پرده‌ها فاصله‌ی بیشتری پیدا می‌کنند و به مناسبت این‌که دسته‌ی سه‌تار نازک‌تر از دسته‌ی تار است، دردست گرفتن سه‌تار و وضع انگشتان بر روی آن مشکل‌تر و حساس‌تر می‌شود. علاوه بر این چون در سه‌تار (برخلاف تار که ظاهراً مضراب در آن نقش مؤثری دارد) کارِ پنجه مهم‌تر از مضراب است و مقداری از کار مضراب را پنجه انجام می‌دهد و به‌خصوص به جهت آن‌که در سه‌تار با پنجه کاری به قطعه حالت داده می‌شود، وضع قرار گرفتن دست بر روی سه‌تار مورد توجه قرار می‌گیرد.

---

۲. آقای معروفی در شرح حالی که در صفحه‌ی ۶۴ دیوان **امیرجاهد** مرقوم داشته‌اند متذکر شده‌اند که عموی‌شان مرحوم محمدحسن اتابکی ایشان را در سال ۱۳۳۶ قمری نزد درویش‌خان برده است.

۳. جمله‌ی بالا عین عبارتی است که آقای معروفی بیان کردند.

صبا با دست چپ سه‌تار را به قسمی می‌گرفت که پنجه برای اجرای قطعات مختلف آمادگی داشت. گاهی در بعضی چهارمضراب‌ها انگشت شست را از پشت به روی دسته‌ی سه‌تار می‌آورد و از طرف بالا پرده‌ها را می‌گرفت و در کمال قدرت و راحتی کار می‌کرد. دست راست را در فاصله‌ی معینی بین خرک و دسته بر روی صفحه‌ی سه‌تار می‌گذاشت و برخلاف عده‌ای از نوازندگان که در وقت نواختن انگشتان دست راست را آزاد می‌گذارند، انگشت وسط را بر روی صفحه‌ی سه‌تار تکیه می‌داد. این تکیه‌گاه برای اجرا کردن مضراب‌های چپ و راست صبا که تمام آن حساب داشت و اگر چند ساعت متوالی سه‌تار می‌نواخت، یک مضراب چپ و راست آن بی‌قاعده نبود، ضروری به‌نظر می‌رسید. انگشت سبابه را بیشتر از سایر نوازندگان خم می‌کرد و به سمت کفِ دست می‌برد و درنتیجه از برخورد آن با سیم صدای لطیف‌تری برمی‌خاست.

صبا پوزیسیون دست راست را هرگز عوض نمی‌کرد و دست خود را بر روی صفحه‌ی سه‌تار حرکت نمی‌داد و کاری را که بعضی از نوازندگان با جلو و عقب بردن دست به سمت دسته و خرک سه‌تار می‌کنند، با قوی و ضعیف نواختن مضراب‌های چپ و راست به بهترین وجهی انجام می‌داد. در وقت نواختن چهارمضراب‌ها بدون آن‌که پوزیسیون دست عوض شود، انگشت صبا با قدرت و چابکی خاصی به سیم بمِ بالا می‌خورد و در فضا خطی بیضی‌مانند ترسیم می‌کرد که واقعاً تماشایی بود.

مضراب چپ و راست

مهم‌ترین نکته‌ی سه‌تار صبا و چیزی که سه‌تار صبا را از معاصرینش متمایز می‌ساخت و موجب رجحان و امتیاز او بر دیگران بود، مضراب‌های چپ و راست صبا بود. نویسنده‌ی این سطور به جرئت می‌تواند بگوید که در بین کلیه‌ی نوازندگان سه‌تار هیچ‌کس مثل صبا مضراب‌های چپ و راست را مرتب و صحیح اجرا نمی‌کرد. بسیاری از نوازندگان سه‌تار به مضراب چپ توجهی ندارند و فقط در نتیجه‌ی ممارست و زیاد زدن دست بدون آن‌که خود متوجه باشند مضراب‌های چپ را بی‌ترتیب و بی‌قاعده اجرا می‌کنند. مضراب‌های صبا حساب دقیقی داشت، به این ترتیب که مثلاً اگر یک ردیف آواز را از آغاز تا پایان آن اجرا می‌کرد در تمام قسمت‌ها به کلیه‌ی مضراب‌های چپ و راست آن توجه داشت. یعنی اگر آن ردیف را به شما تعلیم می‌داد یا از او درباره‌ی آن سوالی می‌کردید به شما جواب می‌دادکه مثلاً این قسمت را چگونه با چند مضراب‌راست و چپ بایدنواخت. این‌همه‌دقت و آشنایی‌شگفت‌آوربود.

صبا سیلاب‌های شعر را با مضراب راست که قوی‌تر است می‌نواخت و به شاگردانش توصیه می‌کرد. مثلاً در اجرای یک بیت شعر هرگز پای مضراب چپ را به میان نمی‌آورد، ولی در مورد نت یا زینتی که خارج از سیلاب شعری باشد با مضراب چپ کار می‌کرد. در اغلب موارد دو مضراب راست و یک چپ پشت سرهم قرار می‌گرفت، ولی در بسیاری موارد هم به‌خصوص دستور می‌داد که مثلاً سه راست و سه چپ مساوی پشت سر هم بزنید. یکی از مواردی که صبا ترکیب دو مضراب راست و یک چپ را به‌کار می‌برد در دستگاه ماهور بود. مثلاً وقتی برای نواختن عراق و آشوراوند، از مقدمه‌ی ماهور از بالا تا آخرین پرده‌های پایین دسته با همان ترکیب دو راست و چپ پایین می‌آمد، حرکت انگشتان صبا بر روی سه‌تار و صدای مرتب و منظم مضراب‌ها بسیار جالب بود.

انگشت صبا در نواختن چپ و راست‌ها نرمش خاصی پیدا کرده بود. مثل این بود که بندهای انگشت سبابه‌ی صبا بیشتر از معمول نرم بود و در اختیارش قرار می‌گرفت. با کم و بیش خم و راست کردن انگشت، طرز برخورد ناخن را با سیم عوض می‌کرد و با ضعیف و قوی زدن مضراب‌ها لطیف‌ترین صداها را از سه‌تار بیرون می‌آورد. دست صبا با همین مضراب‌های چپ و راستِ صحیح و منظم پختگی خاصی پیدا کرده بود که در نتیجه سه‌تارش با سه‌تار سایرین که به قول خود صبا اکثراً شلوغ ساز می‌زنند، تفاوت بسیار داشت.

صبا پس از آن‌که با تکنیک صحیح سه‌تار را به شاگردانش می‌آموخت همیشه می‌گفت اگر دو سه ماه با روش صحیح کار کنید و مضراب‌های چپ و راست را مرتب بنوازید، دست شما به درست ساز زدن عادت خواهد کرد و خود شما از شلوغ سه‌تار زدن احتراز خواهیدجست.

تکیه‌ها در سه‌تار صبا

صبا در اجرای تکیه‌ها سبک خاصی داشت که با سبک قدما متفاوت بود. هیچ‌کس مثل او تکیه‌ها را به آن صورتِ ابتکارآمیز و آن پختگی و پُری اجرا نمی‌کرد. گویا آن تکیه‌ها را از فلوت گرفته، ابتدا به ویلن منتقل ساخته و بعدها به سه‌تار آورده بود. به نظر ما تنها کسی که در اجرای این تکیه‌ها تاحدی موفق شده بود و با مضراب‌های چپ و راست آن تکیه‌ها راکم و بیش (البته نه به‌خوبی و پختگی صبا) اجرا می‌کرد، مرحوم عبدالحسین شهنازی بود.

صبا اصولاً به ارتعاش زیاد و خارج از لزوم معتقد نبود و به همین مناسبت در مورد تری[تریل] برخلاف رسم معمول که با علامتی آن‌را مشخص می‌کنند و نوازنده را آزاد می‌گذارند، او مقدار تکراری را که لازم می‌دانست نت‌های آن را می‌نوشت و نوازنده را محدود می‌ساخت. مثل این بود که ارتعاش زیاد را با حالت موسیقی ایرانی سازگار نمی‌دانست.

سه‌تار صبا ضربی بود

سه‌تار صبا بسیار ضرب داشت. شاید بعضی خیال کنند که تذکر به این‌که ساز صبا ضربی بود مطلب زایدی است، زیرا موسیقی بدون ضرب نمی‌تواند مفهومی داشته باشد. ولی آنان که با موسیقی آشنایی کامل دارند و دارای گوش ظریفی هستند می‌دانند که در عین حال که ضرب یکی از اساسی‌ترین ارکان موسیقی می‌باشد، ساز عده‌ای از نوازندگان فاقد ضرب است یا لااقل ضرب آن صحیح نیست. موضوع ضربی نبودن بعضی سازها و درست نگرفتن پرده‌ها و به عبارت دیگر خارج زدن، به‌خصوص در مورد کسانی که سازهای آرشه‌ای را بدون سابقه‌ی سلفژ می‌نوازند و به‌قدر کفایت استعداد فطری ندارند، مصیبت بزرگی است که جای شرح و بحث آن در این مقاله نیست. به هر حال صبا سه‌تار را بسیار ضربی می‌زد و گویا این هنر را از درویش‌خان آموخته بود. زیرا به قرار معلوم مرحوم درویش که سه‌تار را بسیار شیرین و ذوقی می‌نواخته است در ضرب و نواختن چهارمضراب‌ها به‌خصوص تخصص بسزایی داشته است، حتا معمولاً در آخر هر آواز که ردیف آن را غالباً مختصر می‌گرفته هفت یا هشت قطعه‌ی ضربی می‌نواخته است.

صبا بسیار نرم و ملایم سه‌تار می‌نواخت

سه‌تار صبا بسیار نرم و ملایم بود. مرحوم درویش‌خان که سه‌تار را بسیار نرم و صوفیانه می‌نواخته، مکرر می‌گفته که «بعضی از ساززن‌ها مثل این است که با ساز کشتی می‌گیرند، در صورتی که هر سازی صدایی و اندازه‌ای دارد».[۴] مرحوم صبا با ساز کشتی نمی‌گرفت و از سه‌تار همان صدایی را که اندازه‌اش بود بیرون می‌آورد. اندازه‌ی سه‌تار صدای ملایم و لطیفی است که با ساختمان سه‌تار که ساز ظریفی است و پوست ندارد و با ناخن آن‌را می‌نوازند، مناسبت دارد.

در بسیاری از موارد صدای ملایم و نرم سه‌تار موجب رجحان آن بر سایر سازها می‌گردد. آن‌جا که بارِغمی

۴. مرحوم درویش‌خان گویا در بیان این مطلب نظر به سه‌تار زدن دکتر منتظم داشته که بسیار قوی سه‌تار می‌زده است. دکتر منتظم تا چندی پیش زنده بود و با مرحوم صبا نیز آشنایی داشت.

خاطری را خسته کرده است شاید نوای ملایم سه‌تار مناسب‌ترین داروها باشد و شاید اگر کسی بخواهد از جدایی شکایت کند و به‌یادرفتگان و دوستداران «لب سرچشمه‌ای و طرف جویی، نم اشکی و با خود گفت‌وگویی» داشته باشد از سه‌تار سازی مناسب‌تر نباشد. یکی از خصوصیات صدای نرم و ملایم سه‌تار این است که بعد از نی که ظاهراً از هر سازی به طبیعت نزدیک‌تر است و در صورتی که آن‌را خوب بنوازند مثل این است که شیرین‌ترین و گیراترین آوازها را با عالی‌ترین و لطیف‌ترین سازها درهم آمیخته باشند، تنها سازی که می‌شود نواخت و گوش کرد سه‌تار است. و شاید به مناسبت همین نرمی و ملایمت صدا باشد که سه‌تارِ بد را هم می‌توان شنید، در صورتی که سازهای دیگر را تا خوب ننوازند قابل شنیدن نیست. مثلاً ویلن را اگر بد بنوازند، شنونده‌ی بی‌چاره را به بزرگ‌ترین ناراحتی‌ها و مصیبت‌ها دچار می‌سازند. صدای ملایم سه‌تار در دل شنوندگانی که آن‌را درک می‌کنند و می‌پسندند، بیشتر از سازهای دیگر تأثیر می‌کند.

اگر صدای ملایم سه‌تار برای برانگیختن احساسات پرشور و طوفان‌زا مساعد نباشد برای منعکس ساختن ناله‌های عاشقانه و رقت‌افزا مناسب‌ترین سازها است. سه‌تار صبا علاوه بر نرمی و لطافت، روشنی و پاکیزگی خاصی‌داشت که از صفای باطنی‌او مایه‌می‌گرفت.

آنچه از سه‌تار صبا به‌یادگار مانده است

آقای دکتر پزشکان که با موسیقی آشنایی دارند و از دوستان بسیار نزدیک مرحوم صبا می‌باشند و در این سال‌های اخیر بیش از همه با صبا مأنوس بودند در مواقعی که صبا منزل ایشان بوده است، یا ایشان منزل صبا بوده‌اند، و صبا سر ذوق بوده و حالی داشته و سه‌تار می‌نواخته است، چند نوار گرفته‌اند. این نوارها عبارتند از آوازهای شور، همایون، ابوعطا، افشاری و ماهور. اغلب این نوارها با ضرب استاد بی‌نظیر آقای حسین تهرانی همراه است و گاهی‌هم صبا تنها سه‌تار زده است. تمام این نوارها بسیار عالی است، به‌خصوص دستگاه ماهور که در اول آن صبا چهارمضراب معروف ماهور راکه از شاهکارهاست نواخته است.

چند ردیف آواز

صبا در ردیف‌های آواز برای شور و ماهور و همایون اهمیت خاصی قایل بود و معتقد بود اگر کسی این سه دستگاه را صحیح و خوب بنوازد در نواختن سایر آوازها دچار اشکال نخواهد شد. ردیف آواز همایون را برای سه‌تار به کمک دوست و شاگردش آقای داریوش صفوت[5] نوشت که آماده برای چاپ است. صبا می‌خواست که این ردیف را برای یکی از موسیقی‌دانان قدیمی بنوازد تا اگر گوشه‌ای از آن افتاده باشد اصلاح کند، ولی بدین کار توفیق نیافت. ردیف آواز ماهور را در سه‌تار برای آقای پایور نوشته است که نزد ایشان می‌باشد. ردیف آواز شور را آن‌طوری که می‌خواست در سه‌تار بنوازد به یکی از شاگردانش آموخته بود و قصد داشت نت آن‌را بنویسد. صبا خیال داشت برای سه‌تار دستوری تهیه کند و ردیف کلیه‌ی آوازها را بنویسد، ولی عمرش وفا نکرد.

---

۵. آقای داریوش صفوت جوانی بسیار بااستعداد می‌باشند و چندین ساز را بسیار خوب می‌نوازند و مدتی خدمت صبا تعلیم سنتور گرفته‌اند. قسمت اول کتاب سنتور صبا که شامل دو آواز شور و سه‌گاه می‌باشد با همکاری ایشان تهیه شده است. سه‌تار را نیز بسیار شیرین و خوب می‌نوازند و مرحوم صبا همیشه می‌گفت میان دوستان و شاگردان من آقای صفوت چپ و راست را در سه‌تار خیلی خوب می‌فهمد و تکیه‌ها را از همه بهتر اجرا می‌کند. صبا قصد داشت با همکاری آقای صفوت برای سه‌تار دستوری بنویسد.

تقدیم به استادانم:

هوشنگ ظریف

حسین علیزاده

یادداشت مؤلف

از زمانی که نواختن تار و سه‌تار را شروع کردم، آرزو داشتم قطعات استاد ابوالحسن صبا را بنوازم؛ قطعات آن استاد را از روی کتاب‌هایی که خود برای ویلن نوشته بود اجرا می‌کردم، تا این‌که تصمیم گرفتم این قطعات را برای تار و سه‌تار تنظیم کنم؛ چراکه استاد صبا در نوازندگی سه‌تار[1] یکی از بهترین‌های موسیقی ما محسوب می‌شود و در نوازندگی این ساز دارای شیوه و سبک خاص خود است. بعضی از قطعاتی که ایشان با سه‌تار اجرا کرده‌اند نیز در این مجموعه آورده شده است.

این مجموعه شامل سه بخش است: قطعات اجرایی توسط خود استاد،[2] قطعات تنظیم شده از روی کتاب‌های ویلن (ردیف ابوالحسن صبا) و قطعات بازنویسی‌شده از روی دوره‌ی اول سه‌تار و تار (ردیف ابوالحسن صبا).

قطعات تنظیم‌شده به نزدیک‌ترین نت انتقال داده شده و سعی شده است تا حد امکان از تغییر نت‌های واخوان خودداری شود. در تنظیم قطعات سعی شده است از تکنیک‌هایی که خود استاد استفاده می‌کردند استفاده شود. نکته‌ی قابل توجه در مورد پایه‌ی چهارمضراب‌ها این است که چارچوب اکثر پایه‌ها از پیروی می‌کند.[3]

لازم می‌دانم از استاد عزیزم آقای مسعود شعاری و کلیه‌ی دوستانی که کاست‌های اجرایی استاد را در اختیارم گذاشتند تشکر و قدردانی کنم. همچنین از آقای محمد موسوی به خاطر مساعدت در نشر این کتاب سپاس‌گزارم.

حسین مهرانی

زمستان ۱۳۷۹

---

۱. استاد صبا در نوازندگی اکثر سازهای ایرانی مهارت داشته و بعضی معتقدند ساز اصلی ایشان ویلن بوده است.

۲. البته یکی از قطعات از روی اجرای استاد محمدرضا لطفی به نت درآمده است.

۳. منظور این است که تمام پایه‌های یا و از همان پایه‌ی گرفته شده است و چنانچه یکی از نت‌ها حذف شود باز هم ترتیب مضراب‌ها تغییر نمی‌کند و ثابت می‌ماند. البته در بعضی از چهارمضراب‌ها پایه است.

منابع

۱. قطعه‌ی ۱ (چهارمضراب شور ۱)، قطعه‌ی ۲۷ (چهارمضراب دشتی ۳)، قطعه‌ی ۲۸ (چهارمضراب سه‌گاه ۱)، قطعه‌ی ۴۲ (چهارمضراب چهارگاه ۵)، قطعه‌ی ۴۳ (چهارمضراب حصار)، قطعه‌ی ۶۰ (چهارمضراب بیات اصفهان ۴)، قطعه‌ی ۶۱ (چهارمضراب بیات اصفهان ۵)، قطعه‌ی ۶۲ (چهارمضراب عشاق اصفهان)، قطعه‌ی ۶۷ (چهارمضراب نوا ۴)، قطعه‌ی ۶۸ (چهارمضراب نهفت ۱)، قطعه‌ی ۶۹ (چهارمضراب نهفت ۲) از روی اجرای خصوصی نت شده است.

۲. قطعه‌ی ۴ (چهارمضراب شور ۴)، قطعه‌ی ۹ (چهارمضراب ابوعطا ۳)، قطعه‌ی ۱۲ (چهارمضراب بیات ترک ۳)، قطعه‌ی ۱۷ (چهارمضراب افشاری ۲)، قطعه‌ی ۲۵ (چهارمضراب دشتی ۲)، قطعه‌ی ۳۲ (چهارمضراب سه‌گاه ۲)، قطعه‌ی ۳۳ (چهارمضراب سه‌گاه ۳)، قطعه‌ی ۳۹ (چهارمضراب چهارگاه ۳)، قطعه‌ی ۴۱ (چهارمضراب چهارگاه ۴)، قطعه‌ی ۴۶ (چهارمضراب ماهور ۳)، قطعه‌ی ۴۷ (چهارمضراب دلکش ۱)، قطعه‌ی ۵۲ (چهارمضراب همایون ۱)، قطعه‌ی ۵۳ (چهارمضراب همایون ۲)، قطعه‌ی ۵۹ (چهارمضراب بیات اصفهان ۳) از روی کتاب دوره‌ی اول ویلن، ردیف ابوالحسن صبا تنظیم شده است.

۳. قطعه‌ی ۲ (چهارمضراب شور ۲)، قطعه‌ی ۵ (چهارمضراب حسینی)، قطعه‌ی ۶ (چهارمضراب ابوعطا ۱)، قطعه‌ی ۱۱ (چهارمضراب بیات ترک ۲)، قطعه‌ی ۱۶ (چهارمضراب افشاری ۱)، قطعه‌ی ۲۲ (چهارمضراب دشتی ۱)، قطعه‌ی ۲۶ (چهارمضراب عشاق)، قطعه‌ی ۳۰ (زنگ شتر)، قطعه‌ی ۳۴ (چهارمضراب مخالف سه‌گاه ۱)، قطعه‌ی ۳۶ (چهارمضراب چهارگاه ۱)، قطعه‌ی ۳۷ (چهارمضراب منصوری)، قطعه‌ی ۴۰ (چهارمضراب مخالف چهارگاه)، قطعه‌ی ۴۸ (چهارمضراب ماهور ۴)، قطعه‌ی ۵۴ (چهارمضراب همایون ۳)، قطعه‌ی ۵۷ (چهارمضراب بیات اصفهان ۱)، قطعه‌ی ۶۵ (چهارمضراب نوا ۲)، قطعه‌ی ۶۶ (چهارمضراب نوا ۳)، قطعه‌ی ۷۰ (چهارمضراب راست‌پنجگاه) از روی کتاب دوره‌ی دوم ویلن، ردیف ابوالحسن صبا تنظیم شده است.

۴. قطعه‌ی ۳ (چهارمضراب شور ۳)، قطعه‌ی ۷ (چهارمضراب حجاز)، قطعه‌ی ۸ (چهارمضراب ابوعطا ۲)، قطعه‌ی ۱۰ (چهارمضراب بیات ترک ۱)، قطعه‌ی ۱۳ (دوضربی بیات ترک)، قطعه‌ی ۱۴ (رنگ بیات ترک)، قطعه‌ی ۱۵ (رقص قاسم‌آبادی «افشاری»)، قطعه‌ی ۱۸ (کاروان)، قطعه‌ی ۱۹ (زردملیجه)، قطعه‌ی ۲۰ (در قفس)، قطعه‌ی ۲۱ (کوهستانی)، قطعه‌ی ۲۳ (تمرین دشتی)، قطعه‌ی ۲۴ (به‌یاد گذشته)، قطعه‌ی ۲۹ (سامانی)، قطعه‌ی ۳۱ (بهار مست)، قطعه‌ی ۳۸ (چهارمضراب چهارگاه ۲)، قطعه‌ی ۴۴ (چهارمضراب ماهور ۱)، قطعه‌ی ۴۵ (چهارمضراب ماهور ۲)، قطعه‌ی ۵۵ (به زندان)، قطعه‌ی ۵۸ (چهارمضراب بیات اصفهان ۲)، قطعه‌ی ۶۳ (تمرین عشاق اصفهان)، قطعه‌ی ۶۴ (چهارمضراب نوا «حکایت») از روی کتاب دوره‌ی سوم ویلن، استاد ابوالحسن صبا تنظیم شده است.

۵. قطعه‌ی ۴۹[1] (چهارمضراب ماهور ۵)، قطعه‌ی ۵۰ (چهارمضراب دلکش ۲)، قطعه‌ی ۵۱ (باوی)، قطعه‌ی ۵۶[2] (چهارمضراب همایون ۴) از روی کتاب دوره‌ی اول سه‌تار و تار ردیف استاد ابوالحسن صبا بازنویسی شده است.

۶. قطعه‌ی ۳۵ (چهارمضراب مخالف سه‌گاه ۲) از روی اجرای سه‌تار استاد محمدرضا لطفی در نوار به‌یاد طاهرزاده به نت درآمده است.[3]

---

۱. این قطعه ساخته‌ی درویش‌خان است، البته بعضی معتقدند که پایه‌های این چهارمضراب از درویش‌خان و خود چهارمضراب از استاد صبا است.

۲. این قطعه همان چهارمضراب دستگاه همایون «ردیف میرزاعبدالله» است.

۳. بعضی ساخت این قطعه را به استاد حسن کسایی نیز نسبت می‌دهند.

نشانه‌ها

مضراب چپ V

تک‌ریز ..... ⊼

چپ‌ریز ..... V⊼

درّاب ..... ⊼⊼

اجرا بدون مضراب[1] ..... ⌞

تریل با یک مضراب .....

گلیساندو .....

تکیه ٥

کندن سیم با دست چپ ٤

تکیه به بملِ نت بعد ..... ٥♭

تکیه به بمل کرنِ نت بعد ..... ٥♯

گرفتن دستان به‌وسیله‌ی شست دست چپ ..... +

استکاتو ..... •

اشاره به پایین (بم‌تر) و برگشتن به نتِ پایه ..... U

چپ تریل .....

ریز ..... T

درّاب ریز .....

تریل به بملِ نت بعد .....

تریل به کرنِ نت بعد .....

تریل به بمل کرنِ نت بعد .....

تریل با یک مضراب به بملِ نت بعد .....

تریل با یک مضراب به بمل کرنِ نت بعدِ .....

شیوه‌ی نگارش

شیوه‌ی اجرا

شیوه‌ی نگارش

شیوه‌ی اجرا

● اجرای خط اتصال همیشه با تک‌ریز صورت می‌گیرد، مگر آن‌که نشان دیگری شیوه‌ی اجرا را تعیین کند.

---

۱. برگرفته از کتاب *ردیف آوازی موسیقی ایران* به روایت محمود کریمی، نگارش محمدتقی مسعودیه، و *جواب آواز* براساس ردیف آوازی به روایت استاد محمود کریمی برای تار و سه‌تار، نگارش ارشد تهماسبی.

۲. اجرای نتِ دست‌باز همراه با کندنِ نتِ دست‌باز است.

فهرست

دستگاه شور

۱. چهارمضراب شور (۱) ۱۹
۲. چهارمضراب شور (۲) ۲۲
۳. چهارمضراب شور (۳) ۲۵
۴. چهارمضراب شور (۴) ۲۸
۵. چهارمضراب حسینی ۳۰

آواز ابوعطا

۶. چهارمضراب ابوعطا (۱) ۳۱
۷. چهارمضراب حجاز ۳۳
۸. چهارمضراب ابوعطا (۲) ۳۵
۹. چهارمضراب ابوعطا (۳) ۳۷

آواز بیات ترک

۱۰. چهارمضراب بیات ترک (۱) ۴۰
۱۱. چهارمضراب بیات ترک (۲) ۴۳
۱۲. چهارمضراب بیات ترک (۳) ۴۵
۱۳. دوضربی بیات ترک ۴۷
۱۴. رنگ بیات ترک ۴۹

آواز افشاری

۱۵. رقص قاسم‌آبادی (افشاری) ۵۱
۱۶. چهارمضراب افشاری (۱) ۵۲
۱۷. چهارمضراب افشاری (۲) ۵۴

آواز دشتی

۱۸. کاروان ۵۶
۱۹. زردملیجه ۶۰
۲۰. در قفس ۶۲
۲۱. کوهستانی ۶۳
۲۲. چهارمضراب دشتی (۱) ۶۵
۲۳. تمرین دشتی ۶۷
۲۴. به‌یادگذشته ۶۸
۲۵. چهارمضراب دشتی (۲) ۶۹
۲۶. چهارمضراب عشاق ۷۰
۲۷. چهارمضراب دشتی (۳) ۷۲

دستگاه سه‌گاه

۲۸. چهارمضراب سه‌گاه (۱) ۷۳
۲۹. سامانی ۷۵
۳۰. زنگ شتر ۷۷
۳۱. بهارمست ۷۹
۳۲. چهارمضراب سه‌گاه (۲) ۸۰
۳۳. چهارمضراب سه‌گاه (۳) ۸۲
۳۴. چهارمضراب مخالف سه‌گاه (۱) ۸۳
۳۵. چهارمضراب مخالف سه‌گاه (۲) ۸۴

دستگاه چهارگاه

۳۶. چهارمضراب چهارگاه (۱) ۸۷
۳۷. چهارمضراب منصوری ۸۹
۳۸. چهارمضراب چهارگاه (۲) ۹۱
۳۹. چهارمضراب چهارگاه (۳) ۹۴
۴۰. چهارمضراب مخالف چهارگاه ۹۵
۴۱. چهارمضراب چهارگاه (۴) ۹۶
۴۲. چهارمضراب چهارگاه (۵) ۹۷
۴۳. چهارمضراب حصار ۱۰۰

دستگاه ماهور

۴۴. چهارمضراب ماهور (۱) ۱۰۱
۴۵. چهارمضراب ماهور (۲) ۱۰۴
۴۶. چهارمضراب ماهور (۳) ۱۰۶
۴۷. چهارمضراب دلکش (۱) ۱۰۸
۴۸. چهارمضراب ماهور (۴) ۱۰۹
۴۹. چهارمضراب ماهور (۵) ۱۱۲
۵۰. چهارمضراب دلکش (۲) ۱۱۷

دستگاه همایون

۵۱. باوی ۱۱۹
۵۲. چهارمضراب همایون (۱) ۱۲۰
۵۳. چهارمضراب همایون (۲) ۱۲۲
۵۴. چهارمضراب همایون (۳) ۱۲۴
۵۵. به زندان ۱۲۶
۵۶. چهارمضراب همایون (۴) ۱۲۸

آواز بیات اصفهان

۵۷. چهارمضراب اصفهان (۱) ۱۲۹
۵۸. چهارمضراب اصفهان (۲) ۱۳۱
۵۹. چهارمضراب اصفهان (۳) ۱۳۴
۶۰. چهارمضراب اصفهان (۴) ۱۳۶
۶۱. چهارمضراب اصفهان (۵) ۱۳۷
۶۲. چهارمضراب عشاق اصفهان ۱۴۰
۶۳. تمرین عشاق اصفهان ۱۴۱

دستگاه نـوا

۶۴. چهارمضراب نوا (حکایت) ۱۴۲
۶۵. چهارمضراب نوا (۲) ۱۴۴
۶۶. چهارمضراب نوا (۳) ۱۴۶
۶۷. چهارمضراب نوا (۴) ۱۴۷
۶۸. چهارمضراب نهفت (۱) ۱۵۰
۶۹. چهارمضراب نهفت (۲) ۱۵۱

دستگاه راست‌پنجگاه

۷۰. چهارمضراب راست پنجگاه ۱۵۲